

*Байсалов Дж.У.,
п.и.д., профессор*

Кыргызский Государственный Университет им. И.Арабаева

Койлубаева Н.К.

Кыргызская Академия Образования

ҮЙ БҮЛӨЛҮК ТАРБИЯДАГЫ ЭНЕЛИК МЕКТЕПТИН ОРДУ

РОЛЬ МАТЕРИНСКОЙ ШКОЛЫ В СЕМЕЙНОМ ВОСПИТАНИИ

Түйүндүү түшүнүктөр: *Энелик мектеп, адеп-ахлак, мээримдүүлүк, бешик үйү, элдик педагогика, инсандык сапаттар, табигый тарбиячы, үлгү, элдик мурастар.*

Ключевые слова: *материнская школа, нравственность, благосклонность, дом колыбели, народная педагогика, личностные качества, природный воспитатель, образец, народное наследие.*

Акыркы жылдарда өлкөбүздө энелер менен үй-бүлөнүн абалы кыйла начарлоого туш болгону жашыруун эмес. Жумушсуздуктун айынан башка өлкөдө жашоо айланын кылып жүргөндөрдүн 50% аялдар түзөт. Ушундан улам, миндеген балдар эне-атанын тарбиясын көрбөй өсүп жатышат. Жүздөгөн кыргыз балдары бөтөн өлкөлөрдө көрүнгөн жерге ташталып, таштанды балдарга айланды. Өз баласын өзү өлтүрүп, чуңкурларга, таштанды челектерге ыргытып, же карабай өлүмгө дуушар кылган энелердин саны көбөйүп баратат.

Балдардын жан дүйнөсүнө төрөлгөндөн баштап, ыйман эрежелерин, осуяттарды, кеп-кеңештерди, адеп-ахлак нарктарын, улутубуздун рухий баалуулуктарын, ыйык идеаларын сиңирүү, үйрөтүү, таалим-тарбия берүү боюнча жүзөгө ашыргандардын арасында биринчи орунда албетте, дайыма Эне болгон, болот жана мындан ары да боло бермекчи.

Чех. педагогу Я.А.Коменский баланын эң башкы мектеби – бул «Энелер мектеби» деп баса белгилеп, адам баласында орун алган адеп-ахлактык сапатты Эне гана түптөй алгандыгын эң маанилүү жобо катары көрсөткөн. Улуу педагог адам кичинекей кезинде эмнени өздөштүрсө, кийин ал бекем жана туруктуу бойдон калаарын төмөнкүдөй мисалдар менен түшүндүргөн: Ал «Сынган идиш да биринчи жолу сиңип калган жытты сактайт. Дарактын көчөт кезиндеги жогору, төмөн, туш тарапка кеткен бутактары, эгер аны кесип салбаса, жүз жылдар бою сакталат. Жүн биринчи жолу боёлгон боёгун бекем кармагандыктан, аны кайта боёгонго болбойт. Дөңгөлөктүн жыгач алкагы катып калгандан кийин кайрадан түзөлгөндүн ордуна миндеген бөлүк-

төргө бөлүнүп кетет» - деп бала кезден алган тарбиясы анын келечек жашоосунда өзгөчө роль ойноорун далилдеп берген.

Көпчүлүк балдар кийин мерез болуп, ата-энесине көңүл бөлбөй, тил албай капа кылаары, ыймансыз болуп, сыйлабай, бакпай таштап кетээри да, үй-бүлөдөгү тарбиянын таасири, «Эненин койну» - эне мектеби ар бир үй бүлөдө болууга тийиш деп, балдарды ар тараптан адептүү, тартиптүү кармаш үчүн «жакшы үлгү көрсөтүп, эркелетип сүйлөп, дайыма жакшы пейил, мээримдүү, ачык мамиледе болуу керек» деген кеңештери азыркыга чейин өзүнүн адеп-ахлактык баалуулуктарын жоготпой келет.

Н.К.Крупская: «Энелик инстинк бизге көп кубаныч берет, биз энелик инстинкти кыймылдатуучу чоң күч деп эсептейбиз», - деп жазат. Н.К.Крупскаянын айтуусу боюнча «Эне-табигый тарбиячы». Анын айрыкча, жаш балдарга тийгизген таасири абдан чоң. Ал адамдын мүнөзүнө, анын андан аркы өнүгүшүнө кетпес тамга басат.

Чындыгында, адамдын жаралышына, өсүшүнө, инсан болуп калыптанышына, адеп-ахлактык тарбиясына биринчи кезекте эне себепкер. Инсан жакшылап көңүл буруп караса, энелерде материалдык нерселерден өзгөчөлөнүп турган башкача сыйкырдуу нерсенин бар экендигине ынанат. Энелер мектеби баладагы сүйүүнү ойготот, курчап турган дүйнөгө, жашоого кумарлантат, адамдык асыл сапаттарга сугарат. Эненин жылуу жүзү, мээримдүү камкордугу, бооруна кысып эркелетүүсү өмүрүбүздүн алгачкы кадамдарынан тартып эле бизди күн сыяктуу алкап турат. Педагогикалык жана экономикалык жагдайдан алганда биз эч качан бешик үйүнүн тарбиясынан, башкача айтканда энелик тарбиядан баш тарта албайбыз, ал түгүл эң сонун бала бакча менен да алмаштыра албайбыз.

Эне табигатынан көп түрдүү боло алат. Ымыркай мезгилде – эне бала үчүн коргоочу, сооротуучу, куткаруучу. Кичине чоңоюп калган мезгилде – кеңешчи, акыл-насаатчы, жетилген куракта – эне курбу, жубатуучу. Бирок кандай гана курак болбосун эненин мыктылыгы айдан

ачык. Табигаттан берилген тубаса тарбиячылыгы менен өз балдарын коргоп, түшүнүп, тарбиялай алат. Эне – бул адамзаттын уруу башчысы, эне улуттук менталитетти, маданиятты, эне тилди биринчи алып жүрүүчү, эне өзүнүн мээрим, бийик сүйүүсү менен үй-бүлөнү, балдарын, андан кийин неберелерин бириктирет жана өзүнүн сүйүүсүн, мээримин, ден-соолугун, күн-түн уйкусун балдарына арнайт. Эне баланын ортосундагы гумандуу мамиле – адептүүлүктүн башталышы. Демек, балдарды тарбиялоо биринчи кезекте эненин активдүү аракеттерине байланыштуу болуп, коомубуздун келечеги, өмүрү, бактысы ушул улуу инсандарыбыздын колунда.

Кыргыз элинин эзелтен бери келе жаткан элдик педагогикалык мурастарында атап айтканда, элдик жомоктордо, ырларда, учкул сөздөрдө жана макал-лакап, табышмактарда эне жөнүндө, өсүп келе жаткан муундарды калыптандыруудагы алардын зор ролу жөнүндө көп айтылып келет. Энелердин турмуштук таалим-тарбия проблемаларына карата айтылган нуска сөз, макал-лакаптарына кайрыла турган болсок: «Энесин көрүп кызын ал», «Эне адеби – кыз адеби», «Жакшы аял жарым ырыс», «Эне – кыздын төркүнү», «Энесиз баланын көркү жок», «Эне - эскирбеген түркүк, Ата – аскадагы бүркүт», «Жакшы аял үй ээси, жаман аял жол ээси», «Энесиз үй-бүлө билиги өчкөн шам чырак», «Ажарлуу аял-адамдын периштеси, акылдуу аял-эркектин шериктеши» деген аялзатынын таалим-тарбиясын, коомдогу, үй-бүлөдөгү ордун, ролун, даанышмандыгын өзгөчө белгилеген ата-бабаларыбыз үйдүн куту да, тынчтыгы да, жакшы-жаманы да аялдардын жүрүм-турумуна, адеп-ахлагына, акыл-эсине байланыштуу болоорлугун таамай сөз аркылуу берген элдин ой-тилеги педагогика илиминин уюткусу, элдин залкар-илим казынасы катары каралып келүүдө.

«Эненин ак сүтүн эки дүйнөдө да актай албайт» - дейт кыргыз эли. Эненин мээrimi, эмгеги, ак сүтүсүз адам жашоосу кыйын. Биз эненин сүтүн эч нерсе менен алмаштыра албайбыз. Эне-бала эмчек сүтү аркылуу ажырагыс болуп, бири-бирине сезимдери, мээримдери өтөт. Эне өзүнүн сүтү аркылуу бешикте жаткан баласынын жүрөгүнө жакшылыктын үрөнүн себип, ага тынч уйку, дени сак, сергек, сезимтал болуп, бат торолушуна кам көрүү менен кандай гана улуу, касиеттүү сөздөрдү айтып, маанилүү ырларды ырдап берип, чексиз мээримин төгүп, тарбиялап өстүрөт. «Бала тарбиясы бешиктен», - деп илгертен айтылып келет. Адамдык асыл сапаттарга тарбиялоо, таалим берүү, таасир көрсөтүү ошол балтыр бешиктен башталат. Бешикте термелип жаткан балага энеси кандай гана улуу, касиеттүү сөздөрдү айтып, ырларды ырдап берип, аны чек-

сиз мээримине бөлөп өстүрөт. Уядагы балапанга эмнени жегизсе, эмнени жесе, эмнени көрсө, ата-энеси, бир туугандары ошондой жолго баланы үндөп, жол көрсөтсө, билгенин кылат. Үй-бүлө, ата-энелер, өзгөчө энелер - адамды адам кылган баалуулуктарды шартсыз сүйүүгө, турмушту туура баамдоого, жашоонун маани маңызына жетүүгө, инсандык сапаттарды өстүрүп өнүктүрүүгө, бир сөз менен айтканда, турмуштун даңгыр жолуна узатуучу касиеттүү уя.

Кыргыз элинде эзелтен бери «Эненин осуятынын» бүтүндөй системасы түзүлгөн. Кыздардын таалим-тарбиясына өзгөчө көңүл бурулган. Ата-эне кыз балага келечектеги эне, бирөөнүн бүлөсү катары сый мамиле жасап, турмушка даярдашкан. «Кыздуу үйдө кыл жатпайт», «Жакшы кыз – жакадагы кундуз», «Кызга кырк үйдөн тыюу», «Кыз абийири кымбат, уул абийири урмат», «Кыз киши конок», «Кыздын кырк чачы улуу» деген макал-лакаптар кыздарды тарбиялоонун өзөгүн түзгөн. Аялзатынын үлгү болчу сын-сыпатын даңазалап, кемчилдигин жойсун деп, сындап мүнөздөмө беришкен. Кыздын тарбиясы эненин колунда болгон. Ата эч качан кызына, келинине тике, катуу айткан эмес. «Керегем сага айтам, келиним сен ук» деген сөз ошондон калган. Бул кыргыз элинин акылмандыгынын, маданияттуулугунун көрсөткүчү. Тарыхыбызда эл башкарган, эл тагдырын чечкен акылман асылзаада аялдардын чыгышына кыргыз элинин энелерге, аялзатына болгон өзгөчө мамиле, тарбиялоодо тутунган баалуулуктар чоң өбөлгө жараткан. Бул талашсыз факт. Анткени, кыргыз кызынын тарбиясы, жүрүм-туруму үй-бүлө, ата-эненин эле эмес жалпы уруунун көзөмөлүндө болгон. Сулуу, акылдуу, тарбиялуу кыз жалпы уруунун, элдин байлыгы катары каралган. Кыргыз элинде илгертен эле эгер балдары жакшы чыкса энелерге карата: «Ал жакшынын мүнөзү, энеси ошондой нускалуу ургаачы, жердиги мыкты, тегинде жатат» деген сыяктуу алкоо сөздөр айтылган. Балдарынын тарбиясына жараша энелерге кадыр-барк келген.

Кыргыз эли бекеринен «Энелүү жетим эрке жетим» деп айткан эмес, себеби эненин мээrimi жана камкордугу бүтүндөй үй-бүлөнү гана эмес, мамлекетти, коомду сактайт. Улуттун келечеги – эне менен балада. Ошондуктан, бир эле сөз менен анын маанисине токтолсок: «Аялзат тагдыры – Ата Журт тагдырын» аныктайт. Калк кеменгерлери: «Дүйнө түркүгү – эне, аялзаты», «Аял бузулса, аалам бузулат», «Жакшы аял – капкалуу шаар», «Үйдү кырк эркек толтура албайт, бир аял толтурат» деген насааттар эзелтен бери айтылып, ушул күнгө жетти.

Орус элинин «Уул тарбияласаң – эркекти, кыз тарбияласаң улутту тарбиялайсың» - деген накыл

сөзү нукура эле акылдын каймагы. Анткени, кыз келечек колукту, эне, чоң эне! Ал эми энелер – тубаса тарбиячы, болгондо да табигый, мээрман тарбиячы. Энелер-аялзаты улуттук тарбия системасынын өзөгү. Ошондуктан биздин ата-бабаларыбыз аялзатынын табият жана коом алдындагы миссиясынын улуулугуна баш ийип, таазим этүү менен энени, аялды ыйык тутуп келгенине, элдик чыгармаларда, дастандарда, санжыраларда даңазаланып келген Кыз Сайкал, Каныкей, Айчүрөк, Акыл Карачач, Айганыш, Жаңыл мырза, Курманжан датка, Жаркын айым ж.б. кыргыз айымдары далил болуу менен кыргыз коомчулугундагы аялзатынын таасирин, ээлеген ордун айкын көрсөтөт. Кандай гана заман, кандай гана кырдаал болбосун, эне деген эне. Ал биринчи кезекте жашоо берген эне, жубай, балдарына таалим берген тубаса тарбиячы, үй-бүлөнүн куту. Ошол эле кезде энелер нар көтөргүс жүктү – коом алдында балдарды чоңойтуп өстүрүү, эр жетилтүү, коломтонун отун өчүрбөө дегендей, асыл жана татаал милдетти аркалап келээрин унутпашы керек. Элдик педагогикада ата-энелер кыргыз элинин түгөнгүс мурастары болгон байлыктарды пайдалануу менен балдарды тарбияласа, өсүп келе жаткан муундун тарбиясынын мазмуну байып, руханий дүйнөсү кеңейип, турмуштагы терс көрүнүштөрдү аңдоого жөндөмдүү болуп, ыймандуулук, достук, туугандык, жакындык, бир пикирдүүлүк, кең пейилдүүлүккө окшогон сапаттары калыптанат. Тарбиялоо иштерине олуттуу болгон ата-энелер балдары менен анда-санда гана сүйлөшүп, турмуш маселелеринин олку-солкуларына маани беришкенге убактылары жетишсиз болуп ойдогудай денгээлде өз таасирлерин тийгизе алышпай келе жатышат. Мурда айыл ичиндеги жаштардын баскан-турган жүрүм-турумун ак сакалдуу карыялар, акылдуу байбичелер өздөрүнүн үлгүлүү акыл-насааттары менен башкарган. «Улуу сөздө уят жок» деп аларды моралдык жактан жүрүм-турумга, сарамжалга, үй-оокатка тың болууга чакырып, насаатын айтып келишкен. Үй-бүлөлүк таалим-тарбия, кыз балага, уул балага тарбиялык таасирлердин салтка айланган ыкмалары абдан күчтүү болгон, үй-бүлөдө балдарынын көзүнчө туш келди ар кандай сөздөрдү айта берүүдөн сак болушкан. Өспүрүмдөрдүн жаш өзгөчөлүгүнө ылайык элдик ырларды, табышмактарды, макал-лакап, накыл кептерди, тыюу-буюру сөздөрүн, жомокторду пайдаланышып тарбиялап келишкен. Адептүүлүк, жүрүм-турум нормалары талаптагыдай болуп, сабырдуу, кечиримдүү касиеттери бекемделип, дүйнө таануусу кеңейген. Демек, келечек муундарды тарбиялоодо байыркы ата-бабаларыбыздан бери муундан-муунга өткөрүлүп келген мына ушундай мурас дөөлөттөрдү, адеп-ахлактык

эрежелерди унутта калтырбоо биздин парз. Бала жаш кезинен буларды өздөштүрбөй, адептүү боло албайт. Ата-эненин өзгөчө эненин токтоолугу, жүрүм-турум маданияты, эне мээрим, үйдөгү жылуулук, камкордук, баланын адептүү болуп өнүгүүсүнүн чоң өбөлгөсү. Бул курактагы балдарды адептүүлүккө тарбиялоонун ийгиликтери көбүнчө улгайган адамдардын, өзгөчө энелердин өз жүрүш-турушундагы тажрыйбаларына таянып, балдарын кандай сезимдерге, жакшы иштерге умтулууларын жана ушул умтулуулар менен сезимди кандай өстүрүү керектигин, канчалык даражада билгичтик менен пайдалана алуусуна көз каранды. Энелик берилгендик, өз жанын аябоочулук, балдардын жан-дүйнөсүн калыптандырып, алардын жөндөмдөрүн өркүндөтүүгө түрткү берет. Ата-энелер, өзгөчө энелер өз балдарын тарбиялоодо аларды кордоп, басмырлап, урушуп, күч колдонушат. Эгер балага таш боордук менен мамиле жасалса, ал да курчап турган чөйрөдөгүлөр менен мамилелешүүдөгү ушундай жүрүм-турумду тандап алаары бышык. Чындыгында, жакын адамынан зомбулукту көргөн бала ачуулуу болуп, айланасына бүтүндөй каарын чачкан адамга айланат.

Эне милдетин туура аткарбаган энелерди педагог Л.Никитина «Коркок эне», «Азап чегүүчү эне», «Ыйлаак эне», «Ментор эне», «Катуу» жана «Мерез эне» деп бөлүштүргөн. «Коркок эне»- баласын жанынан бир карыш чыгарбай, канатына басып өстүрөт. Баласынын күнөөлүү, күнөөсүз экенин билбей, актап, күнөөлөгөн адам менен урушуп, балага сөз тийгизбейт. «Азап тартуучу эне» - баласынын талап-тилегин аткаруу үчүн, өзүн курманга чалууга даяр, алы-жаны калбай аракеттенет, баладан да ошону күтөт. «Ыйлаак эне» - тегерегиндегилерге арыз-арманын айтып, элден аяныч күтүп, үй-бүлө мүчөлөрүнө наразычылык билдирет. «Ментор эне» - эң башкысы, башкаруу, баарын өзүнө сөзсүз баш ийдирүү, багынтуу. Ал үчүн бала тарбиянын объектиси, ал баласын көп деле эстебейт, сезбейт, бала менен бир беткей мамиледе болот. «Мерез эне»- үчүн баланын кереги да жок. Баласынын тарбиясын башкаларга (балабакчага, мектепке, үй-бүлө мүчөлөрүнө) жүктөп коюп, өзү тынч, эркин жашоону каалайт.

Чындыгында эне – бул мектеп, эне – бул университет, эне баланы туура жолго, туура коомго багыштаса, албетте «уядан эмнени көрсө, учканда ошону алат» эмеспи. Бала жаш кезинен буларды өздөштүрбөй, адептүү боло албайт. Ата-эненин өзгөчө эненин токтоолугу, жүрүм-турум маданияты, эне мээрим, үйдөгү жылуулук, камкордук, баланын адептүү болуп өнүгүүсүнүн чоң өбөлгөсү. Баланын адеп-ахлактык аң-сезими, акыл-эс тарбиясы эне аркылуу, энелик мээрим

аркылуу калыптанаарын түшүнүшүбүз керек. Балдардын жан дүйнөсү аруу, таза болгондуктан биз, энелер өз энелик жоопкерчилигибизди сезип, аларды терс таасирлерден көзүбүздүн карегиндей сактап, татыктуу таалим-тарбия берсек, келечек муундарыбыз болгон жаштардын адептик тарбиясынын фундаменти ошончолук жогорку деңгээлде бекем болот.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы – Б., 1996., 56-57-б.
2. Бекембай Апыш. Тарбия назарияты – Ош, 1996., 132-133-б.
3. Бектурганова К. Кыргызстандын асыл кыздары – Б., 2006.
4. Коменский Я.А. Великая дидактика – М.: Педагогика, 1989. С.5-12.
5. Крупская Н.К. Педагогиканын тарыхы – Ф., 1971., 438-439-б.
6. Муратов А. Кыргыз эл педагогикасы: табияты, таралышы жана тарыхы – Б., 2011., 142-146-б.
7. Фетхуллах Гулен М. Чырпыктан чынарга – Дил азык., 2011., 23-33-б.